

РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЁРДАМИДА СОДИР ЭТИЛАДИГАН
ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИ АНИҚЛАШДА “РАҚАМЛИ ЭКСПЕРТ-
КРИМИНАЛИСТИКА”НИНГ АХАМИЯТИ

Рахматуллаев Шохжахон Шухрат ўғли

Ички ишлар вазирлиги Академияси 3-ўқув курси курсанти

Аннотация: Ушбу мақолада ҳозирги кунда ривожланиб бораётган рақамли технологиялар ёрдамида содир этилаётган жиноятларни аниқлашда рақамли эксперт-криминалистиканинг аҳамияти, шунингдек ушбу жиноятлар билан боғлиқ ҳодиса жойларини кўздан кечиришда экспертнинг аҳамият бериши керак бўлган ҳолатлар, рақамли далиллар, уларни сақлаш, олиш, ташиш, рақамли далиллар тадқиқотида эътибор берилиши керак бўлган ҳолатлар ҳақида қисқача баён этилган.

Калит сўзлар: Рақамли технология, рақамли экспертиза, рақамли далил, сақлаш, транспартировка, далилларни баҳолаш.

Anntation: In this article, the importance of digital expert-criminology in the detection of crimes committed with the help of digital technologies, which are developing today, as well as the situations that the expert should pay attention to when examining the scene of these crimes, digital evidence, their storage, acquisition, transportation, and digital evidence research will be given attention. brief description of necessary situations.

Keywords: Digital technology, digital forensics, digital evidence, preservation, transportation, evidence evaluation.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение цифровой экспертизы-криминалистики в раскрытии преступлений, совершенных с помощью цифровых технологий, которые развиваются сегодня, а также ситуации, на которые следует обратить внимание эксперту при осмотре места этих преступлений, цифровых технологий. Будет уделено внимание краткому описанию необходимых ситуаций, их хранению, приобретению, транспортировке и исследованию цифровых доказательств.

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровая криминалистика, цифровые доказательства, сохранение, транспортировка, оценка доказательств.

Глобаллашув ва рақамлаштириш дунё ҳамжамияти иқтисодиёти ва илм-фани учун ривожлантирувчи восита бўлибгина қолмай, балки жиноятларни, жумладан, кибермакондаги жиноятларни, содир этиш бўйича замонавий механизмларни ривожлантириш учун имконият яратмоқда.

Олимларнинг тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, рақамли маконда жиноятлар кўлами тобора ошиб, кибертаҳдидлар рўйхати тобора кенгайиб бормоқда. Хусусан, ҳозирги пайтда, ҳуқуқбузарлар компьютер технологиялари

ёрдамида турли хил жиноятларни (фишинг, спам тарқатиш, компьютер маълумотларига ноқонуний (рухсатсиз) кириш, компьютер саботажи, дипфейк ва бошқалар) ҳам бошқа оғир жиноятларни (ноқонуний даромадларни легаллаштириш, гиёҳванд моддалар савдоси, одам савдоси, қуроллар савдоси ва бошқалар) ҳам содир этилаётганликлари кузатилмоқда.

Рақамли технологияларни кириб келиши бир томондан криминалистик аҳамиятга эга бўлган янги ахборотларни юзага келишига, иккинчи томондан эса рақамли ахборотларни қайд қилиш, сақлаш, автоматлашган шаклда қайта ишлаш ва тадқиқ қилиш билан боғлиқ фаолиятни кенгайтиришига сабаб бўлмоқда. Хусусан, тергов ва суд амалиётида ўтказилаётган аксарият экспертиза тадқиқотларида рақамли технологиялар ёрдамидан кенг фойдаланилмоқда. Мазкур ҳолатлар рақамли технологияларни суд экспертиза фаолиятига тобора кенг кириб боришига ҳамда тадқиқотларнинг илмий-техник базасини ривожланишига имкон бермоқда.

Бу эса рақамли технологиялар ёрдамида содир этилаётган жиноятларга қарши кураш ва ҳар қандай жиноятни тергов қилишда электрон далилларни тўплашда тобора долзарб иш бўлиб бораётгани кўрсатмоқда десак муболаға бўлмайди. Бу эса ўз навбатида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг ҳам юксак билим ва амалий кўникмаларга эга бўлишлари кераклигини белгилаб беради. Шу муносабат билан бугунги кунда миллий ва трансмиллий даражадаги рақамли технологиялар ёрдамида содир этилган жиноятларни тергов қилиш ва электрон далилларни тўплаш бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг ҳар томонлама билим ва амалий кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган ушбу ўқув қўлланмалар ишлаб чиқилмоқда ва ходимларнинг рақамли технологиялар соҳаси бўйича билимларини оширишга қаратилган давра суҳбатлари, учрашувлар, халқаро конференциялар ўтказилмоқда. Шунингдек рақамли технологиялар орқали содир этилган жиноятлар эксперт-криминалистика ходимларига ҳам бир қанча муаммолар хусусан рақамли технологиялар орқали жиноят содир этилган жойни кўздан кечиришда, жиноятга оид ашёвий далилларни тўплашда, олишда ўзига хос мураккабликлар яратди.

Ушбу ҳолатларни инобатга олган ҳолда, 2020 йил 2 мартдаги ПҚ 5953-сонли Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури рақамли эксперт-криминалистиканинг ривожланишига замин яратди. Ҳозирки кунда ҳам рақамли эксперт-криминалистика фаолияти бўйича мутахассисларни тайёрлаш тизими йўлга қўйилди.

Рақамли технологиялар ёрдамида содир этилаётган жиноятлар ҳақида сўз юритадиган бўлсак Интернет билан боғлиқ хавфсизликни таъминлаш бўйича

халқаро Symantec Security ташилотининг маълумотлари бўйича ҳар сонияда дунёдаги 12 инсондан биттаси интернет хужуми қурбони бўлмоқда ва ҳар йили 556 млн. дан кўпроқ киберхужумлар бўлади ва бунда жабрланувчилар кўрадиган зарар 100 млрд. АҚШ долларига тўғри келмоқда экан. Бу кўрсаткичлар ахборот тизими ривожланишда давом этганидек йилдан йилга ошиб бормоқда. Жиноятлар содир этиш кўлами ҳам кенгайиб, янги турлари пайдо бўлмоқда. Бу ҳам ўз навбатида рақамли криминалистиканинг ривожланишини талаб этади.

Рақамли эксперт-криминалистикани мен -компютер технологиялари орқали содир этилган шахсларга, жамиятга, фуқароларнинг тинчлик ва осойишталигини бузишга, шунингдек ўзгалар мулкига қарши қаратилган хатти-ҳаракатларни содир этишга қаратилган ҳуқуқбузарликларни аниқлашга имкон яратадиган криминалистик техник билимлар мажмуи деб тушунаман.

Ҳозирда эксперт амалиётининг таҳлили шунини кўрсатадики, рақамли экспертизага тақдим қилинадиган далилларнинг умумий рўйхатидаги энг катта улуши шахсий компютерлар ва ҳар хил турдаги маълумотларни сақлаш мосламалари алоҳида ёки бошқа қурилмаларнинг бир қисми сифатида — видеорегистраторлар, рақамли камералар, MP3-плеерлар ва бошқа мобил телефонлар ва смартфонларга тўғри келмоқда. Шуниси эътиборлики, ҳозирда юқорида кўрсатилган жиноятларнинг содир этилишида компютер техникаси асосий объект ва жиноят содир этиш воситаси сифатида фойдаланилмоқда. Ушбу жиноятларни очишда рақамли далиллар муҳим ўрин эгаллайди. Рақамли далиллар моддий (анъанавий) далилларга нисбатан анча кенг қамровга эга. Улар сезувчанлик ва ҳаракатчанлик хусусиятларига эга бўлиб, тўплаш, текшириш, сақлаш ва баҳолаш жараёнлари махсус тайёргарлик ва воситаларни талаб этади. Рақамли далил тушунчаси дастлаб жуда тор аҳамиятга эга бўлган. Рақамли экспертиза объекти сифатида дастлаб фақат электрон ҳисоблаш машинаси компютер тадқиқ этилган. Бироқ рақамли экспертиза тарихининг олтин даври охири - 2008 йилдан бошлаб рақамли қурилмалар турининг кўпайиши кузатила бошланди. Бугунги кунга келиб уларнинг сони 15 тадан ортиб кетди. Рақамли далиллар тушунчасига инсон томонидан қолдирилган рақамли излар тушунилган. Бугунги кунга келиб эса рақамли далиллар сирасига фақатгина инсон омили натижасида юзага келган ахборот эмас, балки рақамли қурилмалар ва дастурларнинг ишлаш механизми натижасида қоладиган излари ҳам киритилмоқда. Рақамли далилларнинг яхши олиниши, сақланиши бўйича, шунингдек уларнинг тадқиқоти бўйича эксперт масул ҳисобланади. Эксперт ўзига юклатилган рақамли далилларга таалуқли барча жараёнлар рақамли далилларни тўплаш, текшириш, ҳужжатлаштириш ва сақлаш учун жавобгардир. Шунинг боис, у ишни судга қадар юритиш ва суд муҳокамаси жараёнида далилларнинг қандай топилгани, олингани, уларни олишда қасддан ёки эҳтиётсизлик натижасида рўй берган ўзгаришлар

бўйича қонунни қўлловчига (терговчи, прокурор, суд) тушунтиришлар беради. Рақамли экспертиза тадқиқотларига қўйилган талаблар борасида ривожланган хорижий давлатлар, хусусан АҚШ, Буюк Британия, Австралия, Норвегия, Шведция тажрибаси ҳамда халқаро стандартлар таҳлил этилди. Тадқиқот натижалари юқорида кўрсатилган талаблар ушбу давлатлар қонунчилиги ва халқаро стандартларда ҳам белгиланган. Рақамли далиллар суд тергов амалётида уларни баҳолаш ҳам ўзига хос аҳамият касб этади. Рақамли далиллар бўйича эксперт хулосаси содда ва тушунарли шаклда бўлиши мақсадга мувофиқ. Тергов ёки экспертиза натижалари судда иштирок этаётган барча томонлар учун объектив шаклда тавсифланиши зарур. Суд муҳокамасида мутахассиснинг иштироки исботлаш жараёни муваффақиятини таъминлайди.

Рақамли далилларни баҳолаш мезонлари процессуал, техник ва ахлоқий талабларни қамраб олади. Процессуал талаблар-рақамли далилларни тўплаш, текшириш, сақлаш ва транспортировка қилишнинг қонун билан тартибга солинган меъёрларидир.

Техник талаблар рақамли далилларни тўплаш, сақлаш ва текширишнинг илмий асосланган, самарали методлари ва воситаларидан фойдаланилганлиги, рақамли далилларнинг мақбуллиги таъминланганлиги, эксперт кўрсатувлари ва хулосаларини қайта такрорлаш орқали бир хил қийматга эришиш имкониятининг (хеш функция), экспертнинг кўрилаётган иш бўйича тегишли малака сертификатига эга эканлиги, экспертиза муассасаси тадқиқот воситаларининг белгиланган тартибда аккредитациядан ўтганлиги ва шу билан боғлиқ бошқа талабларни қамраб олади.

Ахлоқий талаблар экспертиза тадқиқоти жараёнида ишга алоқадор шахсий маълумотлар билан ишлашнинг этикет қоидаларига риоя қилинганлигини кўрсатувчи талаблардир.

Хулоса ўрнида айтадиган бўлсак рақамли эксперт-криминалистика мураккаб жараёнларни қамраб олувчи соҳа бўлиб суд-тергов жараёнида рақамли технологиялар билан боғлиқ жиноятларни очишда муҳим аҳамият касб этувчи соҳа десак муболаға бўлмайди.

Фойдаланилган адабётлар:

1. www.google.com (бутун жахон қидирув тизими)
2. Ede.uz (миллий таълим интернет портал)
3. <https://uz.wikipedia.org> (қидирув ресурслар базаси)